

УДК 801.81:314.15.045(=161.2)

Ірина Коваль-Фучило

ВІЙНА ТЛУМАЧЕНЬ І ВІЙНА У ТЛУМАЧЕННЯХ В ОПОВІДЯХ ПРО ПРИМУСОВІ ПЕРЕСЕЛЕННЯ ІЗ ЗОН ЗАТОПЛЕННЯ *

У статті на матеріалі власних інтерв'ю авторки, записаних у 2012–2014 роках від переселених осіб у Полтавській, Кіровоградській, Черкаській, Хмельницькій областях, виявлено конфлікт між радянською пропагандою про вихід із «темного болота» до «світлих домів» і переживаннями людей через втрату землі, громади, історії, через нагальну потребу руйнувати рідну домівку і без достатніх засобів будувати новий дім. Найбільш емоційні відповіді лунали від людей похилого віку, які власне й перенесли всі незгоди переселення. Історична пам'ять другого покоління зосереджена насамперед на наслідках цієї події.

Ключові слова: примусове переселення, затоплене село, пропаганда, війна.

The article is written according to the authoress own interviews recorded in 2012–2014 with the displaced persons in Poltava, Kirovohrad, Cherkasy, Khmelnytskyi regions. The conflict between the Soviet propaganda about the getting out from the 'dark swamp' to 'light houses' and people experiences is revealed. The conflict is caused by the loss of the land, community, history, the urgent need to destroy the native home and to build a new one without sufficient means. The most emotional responses have been heard from the people of extreme old age, who have properly endured all the discords of the resettlement. The historical memory of the second generation is focused primarily on the consequences of this event.

Keywords: forced resettlement, flooded village, propaganda, war.

* Праця виконана в рамках програми «Підтримка розвитку пріоритетних напрямів наукових досліджень (КПКВК 6541230)».

Сучасні спогади примусово переселених осіб із зони затоплення внаслідок будівництва ГЕС демонструють конфлікт між радянською пропагандою про вихід із «темного болота» до «світлих домів» і переживаннями людей через втрату землі, громади, історії, через нагальну потребу руйнувати рідну домівку і без достатніх засобів будувати новий дім.

Студія написана на матеріалі власних інтерв'ю авторки, записаних у 2012–2014 роках від переселених осіб у Полтавській, Кіровоградській, Черкаській, Хмельницькій областях. Дослідження здійснене на засадах аналізу історичної пам'яті локальних груп з використанням методів усної історії та біографічного підходу.

Найтиповішою реакцією на питання про переселення є відповідь, що це була дуже важка подія, яку не всі змогли пережити:

- *В нас село там затопили, і ми переселилися в Григорівку.*
- *А як люди це пережили?*
- *О! Нелегко було. Ми, як переселялися, то й плакали, і хату обнімали, старики казали... в нас же піски там були, бугри, казали, що «де вони води возьмуть», а воно і води набралось і затопили все. Ширина водохранилища 40 кілометрів.*
- *А коли ви виселялися, чи було таке, що тужили за тим місцем?*
- *Та всі тужили, там було р'євище! Усі підряд тужили – не хотіли виселятись <...> Ой! Ви не представляєте, яка це біль! Тягло́ яке було, що ми не могли успокоїтись! Вопше! Страшне дело – пересилка (МАФ).*
- *Як люди пережили то переселяння?*
- *Переживали дуже важко. Це ще мені батьки розказували. Наша жизнь – як велика трагедія. В мене мати була з 1900 года, а батько з [190]7-го году. В 17-м годі була революція, в 22-м годі була голодовка... 33-й год – голодовка, 38-й год – була іжовщина, забирали всіх комуністів, активістів і страчували. Потім в сорок первім годі – война, у 56-м почалася перестрой-*

ка. Прийшли, хату обміряли... бо казали: «Та, откуда та вода візьметься?» <...> Переїжджали. Давали три годи – не робили, тільки строїлися. Люди, канєшно, душевно переживали: хата стоїть, усе гарне – розбий, розрівняй, розвали і зрівняй із долівкою. Тоді прийде комісія – прийме. Нашу хату оцінили в 12 тисяч. Ну, якби оце січас 12 тисяч. Тоді такі гроші були, як січас (КАФ).

– Люди переживали з боллю. Такі були, шо й померли, не могли. От в мене дід Петро – він не мог цього пережити (БВІ).

Найбільш емоційні відповіді лунали від людей похилого віку, які власне й перенесли всі незгоди переселення¹. Це перше покоління переселенців.

Серед обстежених зон компактного проживання переселенців найновішим є поселення у с. Гораївка Кам'янець-Подільського району Хмельницької області. Тут оселилися люди з колишнього сусіднього затопленого села Бакота. Їхнє переселення відбулося у 1980-х роках. Відносна недавність події дала змогу зберегти людям у пам'яті обіцянки держави про вигоди для мешканців затоплених сіл:

– А ви пам'ятаєте, як люди ставилися до того переселення?

– Ну як, хто як. Просто люди тоді настільки... Ну, конєшно, різні... Залякали, шо буде затоплювати, шо вам краще вийти. Не хотіли йти зовсім, но їх залякували. Казали, шо запустять ГЕС і світло буде в вас по одній копійці. Правда було два місяці, а потом знов так було (ЛГІ).

Історична пам'ять другого покоління переселених осіб, тобто їхніх дітей, має трохи інші особливості. Так, вони розповідають не стільки про проблеми переселення, скільки намагаються зрозуміти наслідки цієї події для їхньої сім'ї, для цілого села і для держави загалом. Саме у спогадах другого покоління маємо несподіваний конфлікт оцінок переселення й затоплення загалом: серед загального осудження подекуди лунають схвальні або нейтральні відгуки про цю подію:

– А чи було важко?

– Звичайно, важко було. Люба будова, переїзд важкий. Тоді, правда, такого й майна в людей не було. Тоді... Але це переселення – воно дало прогрес людям (МІЛ).

У таких оцінках відбувається зміщення акцентів:

– А як вас переселяли?

– Як переселяли? Переселяли. Така була державна політика, спеціально займалися люди, видавали частину грошей. Будували хати і давали допомогу. Виділяли там... ну, вже тоді не солом'яні були, бо після війни погорілі були хати, мало залишилось після війни, що були не спалені. А коли пішла перестройка, то строїлися, і багато було під соломою. А тоді трохи і держава дала, і люди вже трохи оговталися після війни, то почали вже трохи краще і будуватися, і вже під шіфр, під метал. Металом накривали. Вже соломою не вкривали хати. Оце переселенська хата, оце за мною [показує. – І. К.-Ф.] (МІЛ).

Оповідач перераховує кращі сторони новозбудованих будинків, згадує про державні компенсації, розмірковує про підвищення рівня життя переселенців. Цікаво, що чоловік віднаходить позитивні сторони і в справі, яку всі переселені особи одноставно називали найважчою, – у будівництві нової хати:

– Будівництво тоді було в селі не так, як зараз будується, що по три шкури деруть, а тоді було все на толоку. Зійшлися, приміщення робили, сохи складали і криша. А мазать – толока (МІЛ).

Промовистою у спогадах респондента є номінація складових етапів, з яких складалося переселення. Так, руйнування хати на місці майбутнього затоплення оповідачі найчастіше номінують емоційно забарвленою лексикою із яскраво вираженою семантикою руйнування (*ламать, завалити, розбивать хату, зруйнувати свою хату, стіни кинути, розбирати хату, хату турнуть і розгорнуть*), а в аналізованих спогадах використано емоційно нейтральну лексику:

– А було таке, що треба було самому свою хату зруйнувати?

– Обов'язково. **Знести просто.** Тоді держава виплачувала гроші, остачу.

– А що треба було з тим зробити?

– **Забрати, очистити площадку.** А тоді хати були такі, не кірпичні (МІЛ).

У підсумку маємо доволі тенденційну оцінку події:

– Як там історія складалася, я не знаю, як там хто, но це переселення дало цивілізацію, і велику. І зроблено правильно. Хоть там хто не каже, що затоплено багато, бо було там багато природніх сінокосів, що воно дало плюс – то тут люди хоть побачили освітлення. А мати моя казала: «Нашо той свет?» – у нас було дві лампи 12-х. А тоді, як включили те, то й утюжок появився, те появилось, плитка появилася, та й електрплитка, холодильник появився. Воно, звичайно, дало великі плюси. Людей з тих боліт, з тих комарів трохи відселили. Так як ото на Західній Україні затопе, там живуть люди, то я не щитаю, що там дуже добре. А тут у нас землі гарні. Ставки кругом (МІЛ).

Нейтральний варіант оцінки переселення полягає в зосередженні оповіді на позитивних сторонах події. Так, оповідачка зі Скородистика, яка була дитиною під час переселення, розповідаючи про цю подію, говорить про виконання пісень, про спільні переживання, які згуртовували людей, про взаємодопомогу:

– Оце мазали хати, переселялися, всі були дружно, всі були радісно, одне одному помагали, сусідів любили. Найкраще було – не шукай рідні, а щоб гарні сусіди. Коли переселялися, вибирали, щоб сусідів гарних. Було таке, що й тягли номерки, там який номер на вулиці, як попадеться, а було й так, що і вибірали собі сусідів. Такі було, гарно (ЗВФ).

У спогадах цієї респондентки також маємо нейтральну термінологію тогочасної радянської пропаганди для номінації зникнення села:

– <...> оті села припинили свою діяльність (ЗВФ).

Для порівняння – найбільш поширена номінація події з інших спогадів: *затопило, позатопляло, залляло, заливали, вода накрила, переселяли, перегнали, нагнали*. У цій групі слів чітко простежується семантика знищення, руйнування, примусовості переселення, а також прочитується ідея безпорадності і спільної поразки.

У колективній пам'яті примусове переселення часто пов'язане із Другою світовою війною і з іншими трагічними подіями ХХ ст.

– *Ми переселилися, у нас море ж, водохранилище. Там на низу ми жили. І коли війна була, мені 5 год було, хату палили. Німці йшли, на рогаці несли хвакелу, це я бачила. Ми ж пішли в очерет, а тоді вернулися – хата горить! Ми тушили. Затушили ту хату* (КВО).

Це особливо властиво для розповідей мешканців тих переселених сіл, які відбудовували свої хати після війни, а потім були змушені їх руйнувати і будуватися знову. Дві згадані історичні події – війна і переселення – пов'язує концепт дому, який є одним із провідних у спогадах [1].

Цікаво, що тема війни була використана в державній пропаганді для примусу до переселення:

– Розкажіть ще за ту пересилку, чи то людям було важко, чи вони з радістю переселялися?

– *Ой! Той Николай, що приходив, кричав: «Та я, <...>, ви-ходьте, сказав вам, щоб до такого такого числа – щоб ви вибралися, бо як прийдут!.. Ми, <...> (він ругається), ми воювали, кров проливали, вся земля кровію пролята, і всьо ми перебороли, всьо ми відвоювали, живем вольно тут ми в свої державі, а ви не хочете вийти на друге місце!? Мусите вийти! (ВГП) .*

Агітатори за переселення апелювали до теми війни, використовуючи образ перемоги як аргумент на користь виселення. Водночас в українському фольклорі, у спогадах, що відображають народне уявлення про війни концепту *перемога* немає. Тут побутують молитва, смерть, ворог, мати, туга, страх [2].

Людей, які не хотіли покидати своїх домівок, звинувачували у невдячності державі за здобуту перемогу: ось, мовляв, ви тут вільно живете, ви такі невдячні і навіть не хочете перейти на інше місце. Облудність і спекулятивність таких звинувачень не потребує коментарів ².

У колективній пам'яті примусове переселення із зони затоплення – це трагічна подія. Водночас у спогадах другого покоління переселених осіб, які в той час були дітьми, збереглися нейтральні та позитивні відгуки про цю подію. У розповідях першого покоління переселення викликає у пам'яті спогади про Другу світову війну, оскільки ці події пов'язані з ідеєю втрати дому, безпорадності, спільної поразки.

ПРИМІТКИ

¹ Див. про це також працю О. Горбового «Образ затоплених сіл Переяславщини в історичній пам'яті їхніх колишніх мешканців» [1].

² Серед нових досліджень про війну особливої уваги заслуговує видання «Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: Гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства» [2].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Горбовий О. Образ затоплених сіл Переяславщини в історичній пам'яті їхніх колишніх мешканців. *Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей*. Переяслав-Хмельницький, 2012. Вип. 29. С. 320–326.

2. Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: Гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства. Зб. наук. праць / за ред. Г. Грінченко, К. Кобченко та О. Кісь. Київ, 2015. 336 с.

3. Коваль-Фучило І. Концепт дому в оповідях про примусове переселення. *Łemkowie, Bojkowie, Rusini: historia, współczesność, kultura materialna i duchowa*. Słupsk, 2016. T. 6 С. 147–158.

4. Кузьменко О. Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн) : монографія. Львів, 2018. 728 с.

REFERENCES

1. HORBOVYI, Oleh. The Image of the Flooded Villages of Pereyaslav Region in the Historical Memory of Their Former Inhabitants. *Scientific Proceedings in Ukrainian History: Collected Scientific Papers*. Pereyaslav-Khmelnyskyi, 2012, 29, 320–326 [in Ukrainian].
2. HRINCHENKO, Helinada, Kateryna KOBCHENKO, Oksana KIS', scientific eds. *Women of Central and Eastern Europe in World War II: Gender Specificity of Experience in the Times of Extreme Violence. Collected Scientific Papers*. Kyiv: TOV 'Art-knyha', 2015, 336 pp. [in Ukrainian].
3. KOVAL-FUCHYLO, Iryna. The Home Concept in the Stories on Forced Resettlement. *Łemkowie, Bojkowie, Rusini: historia, współczesność, kultura materialna i duchowa*. Słupsk, 2016, vol. 6, pp. 147–158 [in Ukrainian].
4. KUZMENKO, Oksana. *Dramatic Existence of the Person in Ukrainian Folklore: Conceptual Forms of Expression (the Period of World War I and World War II): a Monograph*. Lviv, 2018, 728 pp. [in Ukrainian].

СПИСОК ЗАТОПЛЕНИХ СІЛ

- с. Бакота Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.
- с. Жовніно Градизького р-ну Полтавської обл.
- с. Калабарок Новоєгорівського р-ну Кіровоградської обл.
- с. Конилівка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.
- с. Кривчани Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.
- с. Морозівка Глобинського р-ну Полтавської обл.
- с. Наддністрянка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.
- с. Новоселівка Кременчуцького р-ну Полтавської обл.
- с. Скоролистик (частково затоплене) колишнього Іркліївського р-ну Полтавської обл. (нині – Чорнобаївського р-ну Черкаської обл.)

ОПОВІДАЧІ

БВІ – Бугаєнко Василь Іванович, 1941 р. н., переселенець, нар. у с. Пеньківка Запис у с. Підгірне Кременчуцького р-ну Полтавської обл. 20.05.2012.

ВГП – Василишина Ганна Петрівна, 1927 р. н., переселенка, нар. у с. Бакота, Запис у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. 18.07.2014.

ЗВФ – Загреба Валентина Федорівна, 1950 р. н., нар. у с. Скородистик. Запис у с. Скородистик 01.08.2014.

КАФ – Кам'янська Анастасія Федорівна, 1932 р. н., переселенка, нар. у с. Жовніно. Запис у с. Підгірне Кременчуцького р-ну Полтавської обл. 20.05.2012.

КВО – Квіташ Віра Олександрівна, 1937 р. н., с. Максимівка Кременчуцького р-ну Полтавської обл. Запис у с. Глинськ Світловодського р-ну Кіровоградської обл. 19.05.2012.

ЛГІ – Литвинюк Галина Іллівна, 1964 р. н., нар. у с. Каштанівка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. Запис у с. Гораївка цього ж району 20.07.2014.

МІЛ – Манько Іван Лукович, 1948 р. н., переселенець, нар. у с. Скородистик. Запис у с. Скородистик 31.07.2014.

МАФ – Мотайло Антоніна Федорівна, 1937 р. н., переселенка, нар. у с. Калабарок. Запис у с. Глинськ Світловодського р-ну Кіровоградської обл. 19.05.2012.

SUMMARY

The present-day reminiscences of forced displaced persons from the flooded areas because of the construction of the Hydroelectric power station demonstrate a conflict between the Soviet hurray-propaganda about the getting out from the 'dark swamp' to 'light houses' and people experiences caused by the loss of the land, community, history. The article is written according to the authoress own interviews recorded in 2012–2014 with the displaced persons in Poltava, Kirovohrad, Cherkasy, Khmelnytskyi regions.

Today there is an interest intensification to flooding theme. We have many works about the flooded villages executed in some idealized manner. They are written by displaced persons. There is a scientific book about flooded villages in Polish anthropology. The research is based on

the analysis of historical memory of local groups using oral history and biographical approaches.

The most standard reaction to the question about resettlement is the answer that it has been a very difficult event that not everyone should survive. The most emotional responses have been heard from the people of extreme old age, who, in fact, have undergone all the discords of the resettlement. This is the first generation of the immigrants. The historical memory of the second generation of displaced persons, they are children, has a few other peculiarities. They tell not so much about the resettlement problems as trying to understand the consequences of this event for their family, for the whole village and for the state as a whole. It is important that in the second generation memories we have an unexpected conflict of opinion about resettlement and flooding in general: among the general condemnation there are favourable or neutral comments about this event. A remarkable respondent's memoir is the nomination of the resettlement stages. Thus, the destruction of a house in the future flooded place is often nominated by an emotionally coloured vocabulary with a destruction semantics.

Neutral version of the assessment is to focus the narrative on the positive sides of the resettlement. Thus, the women-narrator from Skorodystyk, who has been a child during the resettlement, telling about this event, speaks about the singing songs, about the common experiences that unite people, about mutual help.

In collective memory forced resettlement is often associated with the Second World War and with the other tragic events of the 20th century. Agitators for resettlement have appealed to the war theme, using the image of victory as argument. People who don't want to leave their homes are accused of the ungratefulness to state for the victory: you live here freely, you are so ungrateful and do not even want to move to another place. The dissimulation and speculative nature of such allegations don't require comments.

Forced resettlement from the flooded areas is a tragic event. At the same time, in the memoirs of the second generation of displaced persons, who have been children at that time, neutral and positive reviews of this event are preserved. In the stories of the first resettlement generation there are reminiscences on the Second World War, because these events are associated with the idea of losing homes, helplessness, collective defeat.

Keywords: forced resettlement, flooded village, propaganda, war.